

Zdeněk Kratochvíl: **Alternativy (dějin) filosofie**

Červený Kostelec: Pavel Mervart 2020, 444 s.

Alternativy (dějin) filosofie od Zdenka Kratochvíla (*1952) sú sviežou alternatívou očakávania čitateľa. Niektorí ľudia kladú na filozofiu obrovské nároky, hľadajú v nej osobné, dokonca intelektuálne vykúpenie, definitívnu odpoveď, pravdu s veľkým P, žiariacu na konci všetkých úvah o živote. Boli dokonca aj takí, ktorí verili iba v jednu filozofiu a možno ešte stále medzi nami takí existujú, a ich viera je zároveň predmetom akademickej obživy. Žiadnemu z týchto očakávaní Kratochvíl neholduje.

Zdeněk Kratochvíl pracoval za minulého režimu ako programátor, kurič či nočný strážnik. Posledná spomínaná práca bola jeho najobľúbenejšia, pretože sa pri nej mohol venovať svojej najväčšej láske, filozofii. V súčasnosti patrí k popredným českým odborníkmi na starogrécku filozofiu. Počas svojho života vydal celý rad kníh, venujúcich sa dejinám filozofie i dejinám vedy.

Jeho posledná kniha je tak trochu jeho osobné dielo, ktorým presvitajú jeho vyznania. Oživuje tradíciu Diogenovho ducha, keď v praxi demonštruje staroveké chápanie filozofickej múdrosti, pre ktorú je každá teória, už zo svojej podstaty umelá a zároveň nebezpečne návyková pre tých, ktorí sa jej chytia ako „pravého“ výkladového princípu sveta.

Kratochvíl poukazuje na to, že dnešní „scholastici“ sa príliš jednoducho nechávajú zaťahovať do ctižiadostivých prúdov jednotlivých teórií, namiesto toho, aby sa cvičili v samostatnom myslení a tvorbe. Stávajú sa komplicmi mocných. Autor si však vyberá inú možnosť, diogenovsky sa otáča chrbtom k subjektívnym princípom moci, ctižiadostivosti i potrebe uznania. A tak kniha *Alternativy (dějin) filosofie* poskytuje, v porovnaní s väčšinou dnešných kníh, úľavu, pretože čitateľa privádza do nenáhlivého dialógu s autorom, ktorý si so sebou nesie nadhľad a múdrosť starého veku.

Aj pre samotného autora je kniha „alternatívna“, je iná než všetky jeho predchádzajúce knihy a najmä originálna medzi tými, ktoré pojednávajú o dejinách filozofie. Na prvý pohľad *Alternativy* pôsobia ako tieňová podoba autorovej staršej knihy *Filosofie mezi mýtem a vědou. Od Homéra po Descarta* (2009), v ktorej ponúka viac konsenzuálny pohľad na vývoj filozofických myšlienok

a pojmosloví. Predkladaná kniha zase prináša pohľad na problémy, ktoré by sme jazykom psychoanalýzy nazvali ako „vytesnené“. Knihu by sme mohli dokonca označiť ako Sokratovsky subverzívnu, pretože tesá do samých základov nášho pochopenia toho, čo filozofia je a ako by dejiny filozofie mali vyzeráť. Upozorňuje na to, čo si v honbe za kariérou dovoľí málokto – že sa na poučenných často iba hráme: „Filosofická tradícia ustavila radu pojmov, ktoré sa tváří jako nedotknuteľné, pretože práve filozofie si nárokuje schopnosť zpochybňovať leccos samozrejmeho“ (s. 78).

„Všetchno je jinak“ nie je v Kratochvílovom prípade filozofickým bonmotom, ale niečím, na čo si postupne čítaním zvykáme. Autor považuje za veľký problém práve to, že dejiny filozofie vyrastajú z určitého ponímania dejín a z určitého pochopenia toho, čo filozofia vôbec je. Sústredí sa teda na problém toho, ako vôbec tvoríme dejiny, ako sa tvorí víťaz a kto ostáva porazený, a ako to vplýva na to, kto a ako tvorí učebnice filozofie. Poukazuje na mnohých príkladoch, že nie je vždy jasné, do akej miery ide o filozofické texty alebo o ideologizujúce referáty z určitej názorovej pozície.

Kniha sa skladá z dvoch častí, z ktorých prvá nesie názov „Rozmotávání klubka nauk a otlokání domněnek“. Eseje majú podobu krátkych listov, v ktorých možno vysledovať niekoľko základných tematických okruhov, v ktorých autor porciuje jednu „posvätnú kravu“ školskej filozofie za druhou.

Najprv rozbíja predstavu, že by niečo také, ako jasný lineárny historický vývoj filozofie vôbec existovalo. Prirovnáva dejiny filozofie k zamotanému klubku nitiek, ku ktorým môžeme pristúpiť rôznymi spôsobmi. Napríklad ich násilím natiahnuť či postríhať, aby sme získali tento lineárny dojem, vhodný akurát tak k vyšívaniu fakultných sylabov, alebo sa s klubkom môžeme pohrať. Kratochvíl si vyberá druhú možnosť a nazýva tak svoju knihu, ne-učebnicou, pretože „svoboda ne-učebnicové filozofie spočíva v možnosti pluralitných výkladů a ve výkladech zajímavých a důležitých témat, která těžko uplatnit ve škole...“ (s. 214).

Dominantné témy v prvej časti knihy sú obrat k prírode a prirodzenosti (odlišované od esencializmu), tiež odklon od účelnosti bez strachu zo straty zmyslu. Venuje sa aj otázkam slobody: „Proč jsme v naší civilizaci svěřili něco tak důležitého jako svobodu něčemu tak křehkému a dvojznačnému jako vůli? Řekové mluvili o svobodě, ne o svobodné vůli, a byli s tím dobře živi.“ Brilantne interpretuje i vzťah osudu a náhody v starovekej filozofii s použitím Sofoklovho *Oidipa* a iných.

Kratochvílovo rozmotávanie nie je násilné, je to skôr otáčanie a dôkladné prezeranie si klubka, pri ktorom si podľa autora uvedomíme, celý rad klamov

a úlohu zažitých ilúzií. Rovnako ako každý historický výklad i dejiny filozofie sú sčasti výsledkom manipulácie. Autor poukazuje na fakt, že záleží predovšetkým na tom, na čo kladieme akcent, na akých autorov, témy či výklady. Výsledkom toho by, podľa autora, aj naše školské dejiny filozofie mohli vyzeráť úplne inak a bolo by to úplne legitímne. Práve o takýto výklad sa pokúša v druhej časti knihy, ktorá nesie názov „Náčrt jedné z alternativ dějin filosofie“.

Vzhľadom na to, že je Kratochvíl jeden z najvýznamnejších českých odborníkov na predsokratovskú filozofiu, uchopuje klbko filozofie za túto nitku a sleduje, ako sa skrz jej optiku vinie až do súčasnosti. Autor tu otvára celý rad tém, s veľkým potenciálom pre ďalšie diskusie. Kritizuje rozdelenie a obsah školskej filozofie na systematickú filozofiu a dejiny filozofie, kde prvú oblasť označuje za „guláš“. Zradu systematického prístupu vidí v odklone od iných skúseností než je práca s pojмами, a to v rámci tenkej vrstvy jazyka, niekoľkých filozofických škôl. Druhú oblasť kritizuje ako živnú pôdu pre manipuláciu. „Ne-školská povaha“ knihy vedie k tomu, že Kratochvíl niektoré problémy iba naznačí, k iným sa v priebehu opätovne vracia.

Najťaživejší problém súčasnej filozofie vidí autor v nadvláde jazyka, do ktorej nás podľa neho dostáva tak tradičná metafyzika, ako aj sofistické myslenie. Pri tejto príležitosti cituje „prorocký“ výrok Klementa Alexandrijského: „Jsou to lovci formulací řečnické techniky, hašteřiví sešívači řemenů, ... Celý život se zabývají rozlišováním slovních významů, tou či onou lexikální vazbou nebo spojením a štěbetají přitom jako vrabci. ... Uvidíš, že to s nimi dopadne jako s obnošenými botami: všechno zchátrá, rozpadne se a zbude jim jen ten jazyk (glossa)“ (s. 358).

Podľa Kratochvíla má práve štúdium vnútorne pluralitných evolúcií náuk oslobodzovať od nerozumného príklonu k jednej z nich. Nádej, ktorú niektorí filozofi vložili do sústredenia sa na rýdzo formálnu štruktúru reči, ktorá by mala viesť k pravde a vo svojej aplikácii dokonca k spravodlivosti, Kratochvíl považuje za veľmi naivnú.

Autor ďalej odmieta súčasnú „akademickú scholastickú filozofiu i rétorickú postmodernu“. Podľa neho by sa mala filozofia traktovať medziodbo- rovo, ako myšlienkový pohyb vnútri pomyselného trojuholníka medzi vedou, umením a náboženstvom. Napriek tomu, že kritikou filozofiu nešetří, vidí jej nenahraditeľné miesto v schopnosti odkrývať a diskutovať predpoklady myslenia, vrátane tých vlastných. Je to priestor pre pokusné myšlienkové experimenty, bez nutnosti vyvodzovať praktické dôsledky. Práve filozofia je pries-

tor vedomého mapovania alternatív, a aj preto bola tradične typickým prostredím ich vzniku. Dnes je podľa autora najviac nebezpečná sama sebe, keď sa proti nej obracajú jej vlastné nápodoby.

Namiesto hľadania istôt, ktoré môžeme prinajlepšom iba predstierať, odporúča Kratochvíl vnímať filozofiu ako plavbu po mori. Možno by aj dejiny filozofie mohli byť skôr takou „Filosofie nautiké“, ktorá by slúžila ako „navigační príručka k hravé plavbe o život bouřlivými vodami kolem krásných i zrádných ostrovů – i k plavbě vířícím roztokem všelijakých nauk a domněnek. Učit se rozpoznávat, kdy jsou vysoké vlny přirozeným projevem větru a hlubin, zatímco jindy působí nevolnost a riziko zkázy spíše nauky, které chtějí větru i hlubinám vládnout. Podle jakých znamení rozpoznat, které z ještě fungujících majáků jsou důvěryhodné. Jak se vyhnout zrádným skaliskům a vábení Sirén. A při tom všem si užít ostrovů, plavby i pevniny, tedy nevšední krásy, dobrodružství poznání i každodenního života. Krom trivialit, které každý zná, k tomu nejsou žádné skutečné návody. Jsou pouze rozličná vyprávění“ (s. 429).

Kratochvílov počín je osviežujúci, núti nás zamýšľať sa nad klasickými témami z rôznych perspektív, bez patentu a bez pátosu, prístupným jazykom, vhodným pre všetkých študentov a milovníkov filozofie, ale tiež pre tých, ktorí možno vo svojom filozofovaní zatuhli a radi by sa dali opäť do pohybu.

Ivana Ryška Vajdová

Ivana Ryška Vajdová
Univerzita Karlova v Praze
Přírodovědecká fakulta
Katedra filosofie a dějin přírodních věd
Viničná 7
128 00 Praha 2
Česká republika
e-mail: ivanavajdova@gmail.com
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-6637-6305>